

Іван Степанович Волошук,
доктор педагогічних наук,
завідувач відділу інноваційних технологій
в освіті обдарованих
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9300-0584>

Олександр Сергійович Шуленок,
молодший науковий співробітник
відділу інноваційних технологій в освіті
обдарованих
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5268-2726>

УДК 376.54

DOI: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-2\(77\)-11-17](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2020-2(77)-11-17)

ЗАДАТКИ І ЗДІБНОСТІ: ЩО МИ ПРО НИХ ЗНАЄМО І ЩО БАЖАЄМО ЗНАТИ

Анотація.

У статті здійснено аналіз основних результатів дослідження задатків і здібностей. Наведено результати дослідження Б. Теплова, що свідчать про те, що здібностями необхідно вважати індивідуальні властивості, які є запорукою ефективної діяльності, відрізняють особистостей між собою і не зводяться до наявних у них знань, умінь і навичок.

Результати здійсненого аналізу підтверджують, що здібності є умовою успішної діяльності та розвиваються в процесі цієї ж діяльності. Здібності впливають на формування умінь і розвиваються на тлі наявних в особистості вмінь. Здібності пов'язані з інтересом і схильністю до певної діяльності та розвиваються під дією цих двох факторів. Зазначена взаємодія не позбавлена суперечностей, коли здібності до діяльності не відповідають інтересу чи схильності до неї. Окрім того, констатовано, що для успішної діяльності, необхідною є сукупність пов'язаних здібностей. Разом із тим, якщо якоїсь здібності не вистачає, то у гру вступає її замітник.

Ключові слова: задатки; здібності; уміння; діяльність; розвиток.

Тривалий час і досі використовується таке обґрунтування поняття «інтелект», що структурно репрезентується сукупністю здібностей. Це спонукає нас поглиблено збагнути суть інтелекту, виконати відповідний аналіз наявних знань і уявлень про здібності та пов'язані з ними задатки. Увага до здібностей і задатків також пов'язана з тим фактом, що згадані феномени в історичній ретроспективі слугували відправною точкою в з'ясуванні суті та визначенні природи обдарованості.

Зокрема Б. Теплов [1] вважав, що під час окреслення головних понять, які пов'язані з обдарованістю, найбільш зручно брати за основу поняття про здібності. На думку Б. Теплова, **три**

ознаки наявні в понятті «здібності» за умови використання його в практично розумному контексті. *По-перше*, здібності визначають як індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну особистість від іншої. *По-друге*, здібностями називають не будь-які індивідуальні особливості, а лише такі, що стосуються успішності виконання діяльності. *По-третє*, поняття «здібність» не зводиться до знань, умінь чи навичок, які вже вироблені в особистості. Наявні здібності є основою сформованих знань, умінь та навичок, їх якості та темпу формування.

Кожній фізично та психічно нормальної людині притаманний арсенал здібностей, що є родовою

ознакою. Разом з тим, з огляду на те, що різні здібності розвиваються у людей до різного рівня, то є підстави говорити про індивідуальну своєрідність здібностей людини. Зазначена своєрідність є наслідком індивідуального життєвого шляху людини й отриманих нею при народженні специфічних задатків. Про задатки напишемо нижче.

Доречно зауважити, що специфічність задатків не означає, що людина при народженні отримує різний пакет задатків. Відмінність полягає в тому, що одні і ті самі задатки людьми успадковуються по-різному. Звісно, зазначене вище стосується людей із нормальним фізичним і психічним розвитком. Люди відрізняються між собою не лише за рівнем розвитку окремих здібностей, а й тим, що в окремих випадках має місце значне відхилення окремої здібності чи їх сукупності від середньої значущості для осіб певного віку.

Зустрічаючись з різними людьми, спостерігаючи за ними, зіставляючи їхні досягнення, порівнюючи темпи їхнього розвитку, ми постійно переконуємося в тому, що люди помітно відрізняються за здібностями. Зазначене поняття знайшло широке застосування в науці та практиці, коли потрібно встановити відмінності між людьми чи спрогнозувати рівень їхніх досягнень. Разом із тим, на думку Б. Теплова, у психологічній літературі ним «зловживали». Як наслідок, психологія здібностей сильно дискредитувала це поняття. На зразок мольєрівського лікаря, який пояснював заколисуючу дію опіуму тим, що опіум має здібність присипляти, зазначена психологія пояснювала будь-яке психічне явище тим, що приписувала людині відповідну здібність. Необхідно зазначити, що сучасні погляди на природу здібностей та їх значущість у діяльності людини значно сформувалися в боротьбі проти психології здібностей.

Вивчення здібностей є не лише кількісним вивченням, що дає змогу порівняти рівень однієї і тієї ж здібності у різних людей. Проте і якісне вивчення здібностей не обмежується лише тим фактом, що здібності у різних людей розвинені по-різному. Одна і та ж здібність у людей може бути якісно різною. Наприклад, музичний слух може бути якісно різним. Пояснити цей факт можна лише якщо припустити, що деякі здібності, що ми вважаємо елементарними, насправді не є такими, а складаються з декількох здібностей нижчого порядку, що і вносять у здібність вищого порядку певну індивідуальну своєрідність. Визначення у здібностях якісних розходжень є важливим завданням. Не менш важливими постає завдання визначити своєрідність розвитку (в ідеалі) буквально всіх здібностей людини, їх рівні розвитку, а також відхилення (якщо такі є) від середніх статистичних значень.

Вивчаючи здібності, не можна не звернути увагу на їх місце в психіці особи. Визначаючи психіку, розглядають **три** її аспекти, а саме: 1) здат-

ність відображати об'єктивний світ; 2) утворювати суб'єктивний образ об'єктивного світу; 3) емоційно реагувати на взаємодію особи з природою і соціумом. Беручи до уваги наведене вище, В. Шадріков [2] вважає, що здібності реалізують функцію відображення і перетворення дійсності в ідеальній і практичній формах.

Здібність розуміють як складне утворення, комплекс психічних властивостей, які формують особу здатну до певного історично сформованого виду діяльності.

Здібностями називають такі психічні властивості, що є умовами успішного виконання якої-небудь однієї або декількох діяльностей. Здібністю ми називаємо, наприклад, спостережливість, що має певну значущість в діяльності письменника, вченого, вчителя; здібністю ми називаємо зорову пам'ять, що має відношення до діяльності художника-живописця, емоційну пам'ять та емоційну уяву, які є незамінними у творчості письменника, технічну уяву, необхідну в діяльності інженера чи техника тощо. Здібність містить різні психічні властивості, що необхідні для успішного здійснення, в силу характеру діяльності й вимог, які вона пред'являє.

З огляду зазначене вище, необхідно дещо зауважити. Насамперед, до складу здібностей входять суспільно вироблені, історично усталені операції, засвоєння яких ґрунтується на генералізації істотних для певної сфери відносин. Здібності охоплюють не набір операцій, що входять до них, а задаються характером тих процесів, що є внутрішньою умовою перетворення певних операцій у здібності.

Для з'ясування структури здібностей цінними є ідеї Б. Ананьева [3] щодо комплексного вивчення психічних функцій. Згідно з його схемою, розвиток психічних властивостей проявляється як розвиток функціональних, операційних і мотиваційних механізмів. Функціональні механізми стосуються людини як індивіда, операційні – людини як суб'єкта діяльності, а мотиваційні – людини як індивіда й особистості. Для розвитку операційних механізмів необхідним постає певний рівень функціонального розвитку. На думку В. Шадрікова [2], розвиток операційних механізмів переводить у нову фазу розвитку функціональні механізми.

Спробуємо детально донести сформульовану вище думку. Для цього погодимося, що будь-яку діяльність можна розкласти на окремі психічні функції. Зазначені психічні функції реалізуються певними функціональними системами. Інакше кажучи, останні володіють властивістю, завдяки якій можна здійснити певну психічну функцію. Ця властивість функціональної системи є загальною здібністю, що пов'язана з певною психічною функцією. У цьому випадку здібність є властивістю функціональної системи, що реалізує конкретну психічну функцію.

Природно поставити питання щодо походження зазначеної вище властивості функціональної системи. Спостереження свідчать, що при народженні індивід отримує несформовану властивість функціональної системи, але зародок цієї властивості, що розвивається в процесі життя, стає досконалішим, багатограннішим і, теоретично, уже в наступну мить після свого виникнення набуває іншої назви – здібності. Те, що в часі передусім здібності, прийнято називати задатками. Тобто задаток, розвиваючись, на певному етапі переходить у нову якість – здібність, що є свідченням її формування. Здібність розвивається під впливом природи та соціуму, і цей розвиток до останньої миті нестиме успадковане тавро.

Таким чином, вродженими можуть бути лише, задатки (що гіпотетично пов'язують з анатомо-фізіологічними особливостями індивіда). Вони є основою розвитку здібностей, а самі ж здібності завжди є результатом розвитку. Відхиляючи концепцію здібностей як вроджених властивостей людини, ми не відкидаємо того факту, що в основі розвитку здібностей містяться вроджені особливості, задатки. В усіх випадках ми розуміємо вродженість не самих здібностей, а задатків, що містяться в основі їх розвитку.

Специфічні властивості, які потрібні для певної діяльності, лише в діяльності та за її посередництвом можуть сформуватися на базі тих чи інших задатків. Здібності мають спадково закріплені передумови для розвитку у вигляді задатків. Люди від народження наділені різними задатками, хоча ці відмінності не такі значні, як це стверджують ті, хто відмінності в здібностях помилково зводять до відмінностей вроджених задатків. Відмінності в людських задатках полягають у вроджених особливостях нервово-мозкового апарату – в анатомо-фізіологічних, функціональних його особливостях. Природні відмінності між людьми є відмінностями не в готових здібностях, а в задатках. Між задатками й здібностями існує значна дистанція: між першими й другими – весь шлях розвитку особистості.

Як бачимо, уже перші прояви задатків перетворюють їх в елементарні здібності. Разом із тим, кожна здібність є задатком для подальшого розвитку здібностей. Кожна здібність, проявляючись, розвивається і переходить на вищий щабель, а перехід на вищий щабель відкриває можливість для нових, більше високих її проявів.

Як наслідок, згідно з Б. Тепловим [1], за результатами індивідуального життєвого шляху в людини формується індивідуально своєрідний склад здібностей. Спадковість є однією з умов розвитку здібностей, але здібності неоднозначно визначаються спадковістю. *По-перше*, спадкоємне й набуває в конкретних проявах особистості утворюють нерозкладну єдність; уже в силу цього неможливо відносити конкретні психічні властивості осо-

бистості на рахунок лише спадковості. *По-друге*, успадкованими можуть бути не самі здібності в їх конкретному психологічному змісті, а лише органічні передумови їхнього розвитку, що зумовлюють, але не визначають здібності людини й можливості її розвитку. Людина народжується лише з задатками, що слугують необхідною умовою для розвитку до певного рівня відповідних здібностей. Достатньою умовою тут виступає процес виховання, середовище, в якому розвивається індивід. Як наслідок, нездібні індивіди є, і їх чимало. Це ті, у кого задатки так і не стали здібностями.

Для доведення успадковування здібностей вказують на існування сімейств, в яких декілька поколінь проявляли однорідну за спрямованістю обдарованість. Коли на основі подібних фактів здібності детермінують винятково спадковими особливостями організму, то припускаються явної помилки з огляду на одну обставину: у родині з більшою кількістю музичних дарувань музичний батько не лише передає своїм дітям певні гени, а й впливає на розвиток дітей.

Напрошується також припущення щодо багатозначності задатків. Тобто не оперуючи необхідним емпіричним матеріалом, нам все ж легше погодитись з думкою, що на базі одного задатку можуть формуватися різні здібності, ніж прийняти ідею взаємної однозначної відповідності між задатком і здібністю. Не доводиться заперечувати значущість для здібностей людини властивостей її мозку, тих або інших аналізаторів як спадкоємних передумов, що обумовлюють, але не визначають фатально розвиток її здібностей. У цьому змісті не доводиться заперечувати існування й значущість задатків. Порочним у вченні про задатки є не те, що воно визнає існування вроджених органічних передумов здібностей, а те, як воно їх обґрунтовує. Порочним, як зазначає Б. Теплов [1], у вченні про задатки є проектування здібностей, що роблять людину придатною до певного виду професійної діяльності, на задатки і впливаючий звідси висновок, згідно з яким, людина за вродженою організацією призначена для того, щоб бути прикутою до певної професії.

Говорячи про вроджені задатки, ми не говоримо про спадкоємні задатки. Помилка полягає в ототожненні цих понять. Це, звісно, неправильно. Адже народженню передусім період утробного розвитку. Отже, поняття «вроджені задатки» у жодному випадку не є тотожне поняттю «спадкоємні задатки». Цим не заперечується законність останнього поняття. Заперечується лише законність використання його у випадках, де відсутні докази того, що ці задатки мають пояснюватися спадковістю. Вроджене природно розуміють як те, що вже є до моменту народження, а спадкоємне – як те, що за допомогою певних органічних механізмів передається індивіду від його пращурів. Ці поняття не тотожні за формою. Перше

поняття описове: воно констатує факт, а друге – пояснювальне: воно розкриває його джерело. Вони не збігаються за змістом: те, що виявляється вродженим, тобто наявним до моменту народження, зовсім не має бути продуктом однієї лише ізольовано взятої спадковості. Воно зумовлено й попереднім ходом ембріонального розвитку. З іншого боку, спадково зумовлене не має виступати оформленим до моменту народження.

З урахуванням зазначеного вище можна окреслити шляхи розв'язання проблеми співвідношення здібностей і задатків. Якщо властивостями функціональних систем є здібності, то в ролі елементів зазначених систем постають окремі нейрони і нейронні ланцюги, що значно спеціалізовані відповідно до призначення конкретної функціональної системи. Властивості нейронів і нейронних ланцюгів доцільно назвати спеціальними задатками. Разом з тим, активність, працездатність тощо залежать від нервової системи і спеціалізації півкуль головного мозку. У результаті загальні властивості нервової системи, специфіка організації головного мозку, що виявляються в продуктивності психічної діяльності, доцільно віднести до загальних задатків [2]. За такого обґрунтування здібностей і задатків стає зрозумілим співвідношення між ними, а саме – здібності не формуються із задатків. Здібності та задатки є властивостями: *перші* – функціональних систем, *другі* – елементів цих систем. Тому, на думку В. Шадрікова [2], можна говорити лише про розвиток конструктів, яким притаманні ці властивості. Але, як зазначалося вище, розвиток задатку на певному етапі сприяє виникненню (сформованості) відповідної здібності. Дослідник вказує, що існує й інше розуміння задатків. Їх можна розглядати як генетичні програми, що визначають розвиток функціональних систем у структурі мозку та людини. Розглядаючи питання розвитку здібностей, у цьому випадку ми також не можемо сказати, що здібності формуються на основі задатків, адже розвиватися будуть функціональні системи, а задатки разом із середовищем будуть керувати цим процесом.

Здібність закріплюється як надбання, але, будучи здібністю до діяльності, вона формується в діяльності. Знання, уміння та навички, що з нею пов'язані, є умовою розвитку відповідних здібностей, так само як наявність відповідних здібностей є умовою для оволодіння цими знаннями, уміннями та навичками. Зазначені вміння залишаються чимось зовнішнім для здібностей людини, поки вони не є засвоєними. Перетворюючись в особисте надбання, вони перестають бути тільки вміннями, отриманими ззовні, а ведуть до розвитку здібностей. На відміну від навичок, здібності – це результат закріплення не способів дії, а психічних процесів, за допомогою яких дії регулюються. Для формування здібнос-

тей потрібно, щоб відповідні психічні процеси узагальнилися й, ставши в такий спосіб доступними для переносу з одного матеріалу на інший, закріпилися в індивіді. Таким чином, якість здібності істотно залежить від того, як відбувається зазначене узагальнення.

Здібності пов'язані не лише з уміннями, а й з інтересами. Між розвитком здібностей та інтересів існує взаємозв'язок: з одного боку, розвиток здібностей відбувається в діяльності, що стимулюється інтересом, а з іншого – інтерес до певної діяльності підтримується її успішністю, що зумовлена відповідними здібностями. Цей взаємозв'язок не виключає можливості наявності суперечностей між інтересами до певного предмета й здібностями.

Розвиток здібностей не відбувається прямо-лінійно: його рушійною силою є боротьба протилежностей, тому на окремих етапах розвитку можливі суперечності між здібностями й схильностями. Однак з визнання можливості таких суперечностей не впливає визнання того, що схильності можуть виникати й розвиватися незалежно від здібностей і навпаки. Здібності розвиваються під впливом наявної в людини схильності до тієї чи іншої діяльності. Схильність, як вибіркова спрямованість особистості на певну діяльність, що спонукає займатися нею, виростає з інтересу до цієї діяльності. Сильна й стійка схильність до діяльності свідчить про наявність важливих здібностей, пов'язаних з нею. За відсутності основного ядра здібностей, любов до справи може не виникнути, а якщо виникла, то людина завжди зуміє перемогти слабкі сторони – підігнати відстаючі здібності й домогтися повноцінного розвитку необхідних здібностей.

Із зазначеного вище випливає, що здібності слугують умовою успішної діяльності і формуються у процесі діяльності. Проте що чому передує? Якщо брати до уваги той факт, що здібність формується на певному етапі розвитку задатку, то діяльність передує здібності. У цьому контексті доречно вважати, що здібність передує діяльності. Необхідно також підкреслити, що здібність – це поняття динамічне. Вона існує лише в розвитку. У психологічному плані неможливо говорити про здібність, якою вона є до початку свого розвитку, так само, як неможливо говорити про здібність, що досягла повного розвитку, закінчила розвиток. Зваживши, що здібність існує лише в розвитку, ми не можемо випустити з уваги, що розвиток здійснюється не інакше, як через процес практичної або теоретичної діяльності.

Якщо говорити про успішність виконання людиною якої-небудь діяльності і пам'ятати про роль здібностей, то неможливо не вказати на значущість відповідних знань, умінь та навичок, тобто системи тимчасових зв'язків, вироблених у нього. Як наслідок, важливим постає навчання в контексті

формування в особі придатності до заняття тією або іншою справою. Розвиток здібностей здійснюється у процесі діяльності, для якої ці здібності є необхідними, насамперед, у процесі навчання. По-перше, у процесі навчання виробляються нові системи тимчасових зв'язків, тобто утворюються нові знання, уміння, навички, а по-друге, розвиваються відповідні здібності. Окрім того, розвиток здібностей відбувається значно повільніше, ніж утворення знань і формування умінь та навичок. Навчання – це освітній процес, який тим і відрізняється від простого тренування, що в ньому через знання та вміння розвиваються здібності.

Здібність не може виникнути поза відповідною конкретною діяльністю. Будь-яка здібність є здібністю до конкретної діяльності. Наявність у людини певної здібності означає її придатність до певної діяльності. Кожна специфічна діяльність потребує наявності у людини специфічних здібностей. На думку Б. Теплова [1], не окрема здібність безпосередньо відповідає за успішність виконання певної діяльності, а лише своєрідне поєднання здібностей. До того ж, здібностям притаманна здатність компенсувати одна одну. Це означає, що якщо для виконання певної діяльності не вистачає якоїсь здібності, яка об'єктивно є передумовою успішного протікання цієї діяльності, то включається інша, більш придатна серед інших, здібність, щоб забезпечити ефективність певної діяльності. Причому, на думку Б. Теплова [1], за різних задіяних психологічних механізмів можна досягти практично однакових результатів. Разом з тим, дослідник веде мову про специфічне поєднання здібностей як про необхідну умову успішного виконання діяльності, вказуючи на належні об'єктивні обставини як на її достатню умову. Якщо наявність однієї яскраво вираженої здібності ще не свідчить про високу придатність у певній сфері, то й слабкість якої-небудь однієї здібності не може бути основою, щоб визнати себе непридатним для цієї діяльності.

Таким чином, основою однакових досягнень у діяльності можуть слугувати різні здібності, водночас одна і та ж здібність може бути умовою успішності в різних видах діяльності. Компенсаторні можливості здібностей наводять на думку, що серед них є такі, що відповідають за успіх будь-якої діяльності. Їх називають *загальними* здібностями. Здібності, що забезпечують успіх у певній діяльності, називають *спеціальними*. Спеціальні здібності людини – це різні прояви загальної здібності до засвоєння досягнень людської культури і її подальшого розвитку. Тому, говорячи про здібності людини, беруть до уваги не лише той факт, наскільки вона здібна, а й те, до чого вона здібна. Згідно з результатами досліджень В. Шадрікова [2], людина від природи наділена загальними здібностями, але природа не дає їй при народженні спеціальних здібностей.

Психологи дійшли одностайної думки стосовно того, що здібності людини можна поділити на загальні й спеціальні. Причому потрібно мати на увазі дві обставини. Так, з одного боку, неможливо мати будь-які спеціальні здібності, не маючи розвинених загальних здібностей. Спеціальні здібності наче виростають із загальних здібностей, не можуть існувати без них. З іншого боку, загальні здібності – це основа для спеціальних здібностей (спортивного, художнього тощо характеру).

Відомо також, що окремі здібності не просто співіснують поруч одна з одною і незалежно одна від одної. Кожна здібність змінюється, здобуває якісно інший характер залежно від наявності й рівня розвитку інших здібностей.

Здібності, будучи результатом розвитку, залежать від природних задатків. Роль задатків у розвитку різних здібностей є досить різною. Вона більш значна й специфічна, наприклад, у розвитку здібностей музиканта, в даруванні якого істотну роль відіграють специфічні вроджені властивості слухового апарату, ніж у розвитку здібностей ученого літературознавця, історика або економіста.

Відправним пунктом розвитку здібностей людини є функціональна специфіка різних модальностей чутливості. Так, на базі загальної слухової чутливості у процесі спілкування людини формується мовний, фонематичний слух, детермінований фонематичним ладом рідної мови. Механізмом формування мовного (фонематичного) слуху як закріпленої здібності (а не просто слухового сприйняття як процесу) є закріплена генералізована система певних фонематичних співвідношень. Генералізація відповідних відношень, завжди більш широка, ніж генералізація її складників, зумовлює можливість виокремлення загальних властивостей чутливості від конкретних сприйняття і їх закріплення в здібності. Спрямованість же генералізації й, відповідно, диференціації тих, а не інших звуків (фонем), властивих конкретній мові, визначає специфічний зміст або профіль цієї здібності. Істотну роль у формуванні здібностей до засвоєння мови відіграє не лише генералізація (диференціація) фонематичних відношень. Не менш важливе значення має генералізація граматичних відношень; істотним компонентом здібності до засвоєння мови є здібність до генералізації відношень, що є основою словотвору й словозміни. Властиві певній особі тонкість аналізу й широта генералізації, легкість і швидкість, з якою ці процеси здійснюються і переносяться на інші випадки, утворюють вихідну передумову формування його здібностей – мовних, математичних тощо.

Те, як відбувається розвиток здібностей, можна спостерігати на прикладі розвитку мнемічних здібностей, зокрема на прикладі операційних механізмів (групування, опорний пункт, перекодування,

асоціація, схематизація, структурування, аналогія, добування матеріалу, повторення). Так, розвиток мнемічних здібностей відбувається за рахунок опанування операційними механізмами. З віком зростає кількість використовуваних мнемічних операцій і частота їх використання. Важливим моментом розвитку здібностей є пристосування операційних механізмів до умов діяльності. Як наслідок такого пристосування, операційні механізми набувають ознак оперативності. Таким чином, розвиток здібностей передбачає процес: розвитку функціональної системи, що реалізує конкретну психічну функцію, у сукупності їх компонентів і зв'язків; розвитку операційних механізмів; розвитку оперативності у системі функціональних і операційних механізмів; опанування суб'єктом власними здібностями через рефлексію й опанування операційними механізмами в плані конкретних психічних функцій і конкретної діяльності.

Зазначене надає можливість виокремлення В. Шадріковим [2] *трьох* факторів культурної детермінації розвитку здібностей: 1) середовище життєдіяльності; 2) соціальні форми діяльності; 3) індивідуальні цінності.

Отже, розвиток здібностей відбувається в процесі життєдіяльності та діяльності (ігрової, навчальної та трудової). Джерелом розвитку здібності постає протиріччя між наявним рівнем здібності та вимогами діяльності [2].

Певною оманною, що пов'язана з кількісним підходом до розвитку здібностей, є твердження щодо меж їх розвитку [1]. Думка ця в основі є помилковою. *По-перше*, ніхто не може пророчити, до яких меж буде розвиватися певна здібність. Принципово кажучи, вона може розвиватися безмежно. Якщо якісь задатки в одній людині є більшими, ніж в іншій, то за результатами однакового (кількісно і якісно) розвитку рівень відповідних здібностей в першого буде вищий, ніж у другого. Однак це не означає, що розвиток цих здібностей досяг межі: звісно, вони можуть розвиватися й далі. Практичні межі розвитку людських здібностей визначаються лише такими факторами, як тривалість людського життя, умови цього життя, методи виховання й навчання тощо, але не закладені цілком у задатках. Достатньо удосконалити методи навчання й виховання, щоб межі розвитку здібностей підвищилися. Безперечно, з Б. Тепловим неможливо не погодитися стосовно того, що рівень здібностей визначається ефективністю педагогічного впливу на їх розвиток. З психологом можна погодитися і в тому, що розвиток здібностей триває впродовж всього життя людини. Але Б. Теплов забув суттєву деталь, а саме – асимптотичне наближення рівня здібностей до певного значення, заданого генетичним фактором та умовами їх розвитку у сензитивні періоди. У зміні здібностей науковець розглядає лише їх

позитивний приріст, чого в реальному житті ми не спостерігаємо.

Замість сформульованих висновків Б. Теплов дивується стосовно того, як можна говорити на підставі досліджень здібностей про кількісні межі, якими обмежена досконалість у виконанні якої-небудь діяльності? Цілком очевидно, на його думку, що поняття «межа» охоплює **дві ознаки**: *кількісний момент* і *переконання* про неможливість її подолання, що в педагогіці не можуть мати місця. Не може бути такої кількісної грані, за яку неможливо було б переступити за відповідної педагогічної майстерності.

Однією з неординарних ознак задатків є їх вплив на раннє і самостійне, тобто не потребує спеціальних педагогічних заходів, формування відповідних здібностей. Відомо, що деякі діти задовго до початку систематичного навчання малюванню, музиці тощо привертають увагу наявністю здібностей до цих занять. Особливість цих дітей полягає лише в тому, що процес цього навчання відбувається в настільки ранньому віці і так швидко й легко, переважно в ході гри, що не привертає увагу батьків і вчителів.

Відомі приклади відхилення й в інший бік. Мають місце випадки, коли здібності виявляються відносно пізно. Тоді розвиток здібностей стає можливим лише в результаті планомірного вивчення певної діяльності й систематичного заняття нею. Тому відсутність раннього прояву якої-небудь здібності не має слугувати підставою для висновку про відсутність задатків для цієї здібності.

Беручи до уваги той факт, що психічний розвиток людини відбувається на тлі відповідних сензитивних періодів, Н. Лейтес [4] пояснює вікові розбіжності для одного і того ж рівня здібностей для осіб, різні рівні здібностей тощо.

До того ж, темп розвитку здібностей може бути різним, що особливо стосується спеціальних здібностей. Специфічність розвитку спеціальних здібностей позначається на віці їх виявлення. Можна емпірично встановити певну хронологічну послідовність виявлення спеціальних здібностей. Рано проявляються спеціальні здібності в мистецтві, насамперед, у музиці. У пластичних мистецтвах здатність до творчості проявляється пізніше – у середньому близько 14 років. У сфері поезії схильність до віршування проявляється дуже рано, проте поетична творчість, що має художню цінність, з'являється пізніше. Поза сферою мистецтва, де спеціальні здібності проявляються раніше, ніж у науці, найбільш раннім є технічне винахідництво. У науковій сфері спеціальні здібності виявляються значно пізніше, зазвичай лише після 20 років.

На завершення доречно зазначити, що зі здібностями пов'язана не лише успішність певної діяльності, а й легкість опанування знаннями та

вміннями. Тому під здібностями розуміють такі індивідуальні властивості, що не зводяться до наявних знань, умінь та навичок, але можуть пояснювати легкість і швидкість їх набуття.

Таким чином, здібності розуміють як властивості, що є запорукою успішної діяльності чи опанування нею, цим відрізняючи одну особу від іншої. Що це за властивості? Якою є структура здібностей? Як розвиваються здібності? Що успадковується, а що розвивається в здібностях? Як розуміти твердження, що здібності розвиваються на основі задатків? Як розділити загальні та спеціальні здібності? Перелік питань можна продовжити. Проте В. Шадріков цілком справедливо зазначає: щоб відповісти хоча на одне з них, необхідно знати, що таке здібність.

Використані літературні джерела

1. Теплов Б.М. Проблемы одаренности. *Советская педагогика*. 1940. № 4–5. С. 146–155.
2. Шадріков В.Д. О содержании понятий «способности» и «одаренность». *Психологический журнал*. 1983. Т. 4. № 5. С. 38–46.
3. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. Москва : Педагогика, 1980. Т.1 / под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова; сост. В.П. Лисенкова, 1980. 232 с.
4. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. Москва : Педагогика, 1971. 280 с.

References

1. Teplov, B.M. (1940). Problemy odarennosti [Problems of giftedness]. *Sovetskaja pedagogika – Soviet pedagogy*. 4–5. P. 146–155.
2. Shadrikov, V.D. (1983). O soderzhanii ponjatij «sposobnosti» i «odarennost'» [On the content of the concepts of “ability” and “giftedness”]. *Psichologicheskij zhurnal – Psychological Journal*. Vol. 4. No. 5. P. 38–46.
3. Anan'ev, B.G. (1980). Izbrannye psichologicheskie trudy [Selected psychological works]. Moscow. 232 p.
4. Lejtes, N.S. (1971). *Umstvennye sposobnosti i vozrast* [Mental abilities and age]. Moscow. 280 p.

Voloshchuk Ivan, Shulenok Oleksandr. Inclinations and Abilities: What We Know about Them and What We Want to Know.

Summary.

The researchers' analysis devoted to the essence of the intelligence clarification shows the ability conceptions' dominance. Researchers overwhelmingly place the individual abilities as the basis of intelligence. Therefore, in order to get deeper into the essence of intelligence, it is necessary to find out in detail the studies' of human abilities results, including intellectual ones.

The article analyzes the main results of this psychic phenomenon study. First of all, Teplov's results are presented, which show that abilities should be considered

as individual properties, which are the key to effective activity, distinguish individuals from each other and are not limited to the individual's knowledge, skills and habits. The results of the analysis show that abilities are a condition for successful activity and are developed in the process of the same activity. Abilities affect the formation of skills and are developed against the background of the individual's skills. Abilities are related to interest and inclination for a particular activity and are developed under the influence of these two factors. At the same time, this interaction is not without its contradictions, when the ability to activity does not correspond to the interest or inclination to it. In addition, it is stated that a set of related abilities is required for successful activity. At the same time, if there is a lack of ability, its substitute enters the game. Abilities are developed against the background of other abilities. Genetic and pedagogical factors are crucial in the abilities development. The first determines the limit to which the development of ability can be approached. The second determines the possibility of approaching this limit.

The inclinations are innate anatomical and physiological features of the individual. Notwithstanding the article, there is a lack of answers to many questions, the main one is: what are abilities at the physiological level?

Key words: inclinations; abilities; skills; activity; development.

Волощук І.С., Шуленок А.С. Задатки и способности: что мы о них знаем и что хотим знать.

Аннотация.

В статье осуществлен анализ основных результатов исследования задатков и способностей. Приведены результаты Б. Теплова, которые свидетельствуют о том, что способностями следует считать индивидуальные свойства, которые являются залогом эффективной деятельности, отличают личности между собой и не сводятся к имеющимся у них знаниям, умениям и навыкам.

Результаты выполненного анализа свидетельствуют о том, что способности являются условием успешной деятельности и развиваются в процессе этой же деятельности. Способности сказываются на формировании умений и развиваются на фоне имеющихся у личности умений. Способности связаны с интересом и склонностью к определенной деятельности и развиваются под действием двух этих факторов. В то же время указанное взаимодействие не лишено противоречий, когда способности к деятельности не соответствуют интересу или склонности к ней. Кроме того, в статье констатируется, что для успешной деятельности необходима совокупность связанных способностей. В то же время, если какой-то способности не хватает, то в игру вступает ее заместитель.

Ключевые слова: задатки; способности; умения; деятельность; развитие.